

יעד: כמלה, אמת המים בכביש 6, אשדוד.
מרצה: דר' יעל בוכמן

7:30 יציאה

10:30 רמלה המגדל הלבן

לאחר נסיעה של שלוש שעות והפסקה באלונית בכביש 6 הגענו אל היעד קצת מותשים. המגדל הלבן. אנו נמצאים במרכז של העיר רמלה בתקופת שלטונם של בית אומייה. בניגוד לכל ערי האמצאר (מרכז בו התיישב חייל מצב מוסלמי שלאחר מכן התפתח לעיר) עיר זו, רמלה מתוכננת מוקפדת ובנויה מהתחלה ועד הסוף.

רמלה ניבנת ע"י סולימאן, אחד מבניו של עבד אל מאלכ החליף האומי (685-705) בתקופתו ארץ ישראל תופסת תאוצה ומיוחסים לו מספר רפורמות שהתגבשו בחייו:

- טביעת מטבעות עם אלמנטים מוסלמיים.
- נוסחת הביסמאללה.
- מפעלי בנייה וסלילת דרכים.

אז לעינינו רמלה נבנת ע"י **סולימאן** בנו של עבד אל מאלכ, ולגבי בנייתה ישנם מסורות רבות.

נשאלת השאלה, אך מהו המרכז השלטוני לפני העיר רמלה?! אמאוס ולוד, לוד זו המצויה לידנו, צפונית מאיתנו. הרי לוד היא עיר מקדמת דנא, היא עיר מפותחת, נמצאת בצומת מרכזי חשוב: הדרך לירושלים והדרך לדמשק. אך מדוע סולימאן בוחר לבנות בכל זאת עיר חדשה?

בעקבות קבוצה שעלולה להגיע אנו עוצרים את ההסבר ועולים אל המגדל להתרשמות...

לפני העלייה אל המגדל אנו יכולים לראות ביצור נוסף (שער נוסף), בעלייה אל המגדל אנו יכולים להבחין בכל קומה כי ישנם חרכי ירי.

בתחילה העריכו כי מגדל זה הוא צריח של מסגד, נשאלת השאלה למה ומדוע הרי אנו רואים ביצורים רבים, וגם גובהו כ-30 מטר, אינו מצדיק צריח.

המענה הוא כי המגדל נבנה קודם כפונקציה צבאית ולאחר מכן יחסו לו פונקציה דתית.

מסורת שהתפתחה בתקופה הממלוכית במקביל לתקופה הצלבנית קוראת למקום "ג'אמע ארבעין אל מע'אזי" על-שם ארבעים הגיבורים שנלוו אל מוחמד במסעותיו.

יש לציין כי **המגדל הלבן** אינו קשור לעיר האומיית אלא הוא נבנה מאוחר יותר ב-1318 בתקופה הממלוכית, ע"י אל מלך אל נאצר מוחמד אבן קלאון. יסודותיו הם על מסגד אומיי. ע"פ השם " **ג'אמע ארבעין אל מע'אזי**", [מקום המילה ג'מע- להתכנס להתחבר, להתקבץ] מסגד בו מתכנסים לתפילה. במיוחד לתפילת יום השישי אליה מגיעים הרבה מתפללים. מכאן, שמקום לא היה מסגד קטן אלא מסגד ראשי גדול.

אך תכנונה של עיר זו לא שונה לנו מערים אחרות שקמו במקביל אליה. למרות זאת היא ייחודית למרחב הישראלי. אנו יודעים כי מפעלי הבנייה של האומיים היו בכל רחבי האימפריה המוסלמית, עד ימיו של עבד אל מאלך, מימיו ואילך מתחילה שקיעה של השושלת האומיית. ערי האמצר הידועות לנו:

ערים חדשות שנבנו הידועות לנו:

- למשל העיר כופה - נקשרת לנו עם בריחתו של עלי, הוא בורח מהעיר כופה אל העיר מכה, שם עלי מקים מרכז שלטוני משלו, לימים העיר תהפוך להיות מרכז שיעי. האומיים יבנו ליד העיר כופה עיר חדשה ואסט לא רחוקה מכופה והיא הופכת להיות מרכז שלטוני חדש, וכופה שוקעת.
- עיר נוספת היא שיראז, המחליפה את אצטח'ר ומוקמת סמוך אליה.
- עין אל ג'אר [ענג'ר] עיר בבקעת הלבנון המחליפה את ח'לקיס - מרכז שלטוני אחר. מה שאנו רואים ברמלה ייחודי לארץ ישראל, אך המרחב הכולל כפי שראינו זה אינו ייחודי אלא המטרה של ערים חדשות אלו היא להבדל מהאוכלוסייה המקומית ולא להיטמע בה.

ע"פ מסורת:

בשנת 661, כאשר בית אומיה עלה לשלטון וסולימאן רצה לרכוש קרקע ע"מ להקים ארמון ומסגד, עלתה בעיה כאשר הכומר הנוצרי של לוד הופך את העיר ל"הקדשי" מה שלא אפשר את מכירת הקרקעות... וכך העתיק בית אומיה בראשותו של סולימאן עבד-אל מליך (בשנת 715 עוד טרם התמנותו לח'ליף) את בירת המחוז המוסלמי המרכזי לרמלה.

מסיפור זה מה אנו למדים:

גירגאוס- הוא הפטרון, שומר העיר של לוד, (הקדוש שלה) הוא היה קצין רומי שנלחם בדרקון. מייחסים לעיר גם גת מלחמת בני האור נגד בני החושך

1. ישנו מתח דתי בין המוסלמים לבין הנוצרים היושבים כאן מאז ומתמיד.
2. סולימאן בנו של עבד אל מאלך מקנא באביו שבונה את מסגד אל אקצה, ארמונות האומיים. הוא מקנא גם באל וליד אחיו שבונה מסגד גדול בדמשק על שרדי כנסייה.

סולימאן בונה את העיר ומקים בה מפעל לצביעת אריגים, ומי שהיה עוסק בזה אלו הם היהודים. הפקת צביעת בדים מצריכה כמות גדולה של מים ולכן נבנו מאגרי מים גדולים כפי שאנו רואים.

מוג'יר א-דין (1496, נולד בירושלים מתעמק בלימודים מדעיים וקנה תורה אצל מלומדים) הוא מאוחר לבנייתה של העיר רמלה, בתקופת בית אומייה. מתאר את העיר לאחר רעידות האדמה הגדולות שפקדו את העיר (1068, 1033). למרות זאת הוא נותן תיאור של העיר רמלה:

”רמלה נמצאת במרכז ארץ ישראל במישור ורבים בה התמרים ועצים אחרים. מסביבה משתרעים שדות מעובדים ומטעים רבים וגדלים בה פירות מפירות שונים. נופה מרהיב עין. רמלה נמנת עם ערי החוף, שכן הים קרוב אליה- כחצי בריד ממערב. עד לשנת 500 להיג'רה (ראשית המאה ה-12) היתה ברמלה מצודה מוקפת חומה ובה 12 שערים. ביניהם שער ירושלים, שער אשקלון [הנקרא להלן יאזור], שער יפו, ושער שכם. ארבעה שווקים חיברו את השערים עם מרכז העיר, שבה ניצב המסגד. היו אלה שווקים יפים, שהציעו סחורות מסחורות שונות. משער ירושלים נכנסו לשוק מוכרי הכותנה וממנו אל שוק מנצפי הפשתן ואל שוק הבשמים, עד שהיו מגיעים למסגד. משער יאזור היו נכנסים אל שוק מוכרי הזרעונים, ואחר כך אל שוק הרצענים, ומשם אל שוק החנונים עד למסגד. משער יפו נכנסו לשוק מוכרי החיטה וממנו אל שוק מוכרי הבצלים, עד שהגיעו אל המסגד. בשער אחר היו נכנסים אל שוק המלטשים ובהמשך אל שוק האוכפנים עד למסגד. אומרים שהיו ברמלה ארבעת אלפים בתים עם חלקות אדמה מסביבם. סופר כבר שהסולטאן צלאח א-דין הרס את מצודות רמלה ואת העיר לוד, ברמאדן שנת 1191. כיום לא נשאר לכך זכר, שכן חומותיה ושווקיה נהרסו בתקופת שלטון הפרנקים שארכה כמאה שנה. לא שרד ממנה לא שליש, ואף לא רבע.”

ככל הנראה ע"פ תיאורו של מוג'יר א-דין, רמלה היא עיר המתוכננת בתכנון היפודמי (רחבות צולבים כפי שיש בעיר הרומית, אותה מתכונת) ישנו רחוב ראשי ממערב למזרח – ורחוב נוסף המצטלב עימו (קארדו ודקומנוס) במרכז הרחובות האלה, בנקודת המפגש ישנו את המרכז שזהו המסגד, מכלול הג'עמה הכולל רחבת התכנסות גדולה, מאגרי מים

רמלה ניבנת במקביל לעיר "אל אלעג'ר" ע"י אל וליד הנמצאת בבקעת הלבנון. היא בנוייה באותה מתכונת יישובית, רחובות צולבים. אך בניגוד לרמלה העיר "אל אלעג'ר" היא חד יישובית, נבנת ונהרסת. כיום לידה ישנה עיר הנקראת על שמה (אנג'ר).

כמו כן העיר רמלה יושבת על קו שבר וסובלת מרעידות אדמה רבות:

- 1033 - רעידת אדמה גדולה ע"פ ההיסטוריונים המוסלמיים מספרים כי רבים מתושביה נהרגו אך העיר משתקמת בכל זאת.
 - 1068 - זוהי "המכה הסופית" כל בתי רמלה מלבד 2 כולם נהרסו. כאן מדובר ב-15,000 הרוגים כל המרחב העירוני, כולל זה שאנו נמצאים בו, המסגד הלבן, וכל המתחם שלו נהרסים. אין טעם לשקם את העיר והיא נבנת מחדש לצדה.
- ב-1068 העיר למעשה נבנת מחדש וכל המכלול בו אנו נמצאים המסגד הלבן ומאגר המים הם למעשה מחוץ לתחומה של העיר העבאסית. העיר עוברת מזרחה.

הרבה מאוד שנים היה מקובל לחשוב כי "המגדל הלבן" הוא למעשה מינרט של המסגד, אך סברה זו הופרכה מכיוון שצורתו רבועה ובעלת חרכי ירי מה שלא אופייני למינרט. (מינרט – המקום ממנו קוראים לתפילה).

המסגד הלבן –

מי שבונה לראשונה את המסגד הלבן הוא **סולימאן**, אך הוא לא מספיק לבנות אותו ומי שממשיך אותו הוא עומר ה-2 (עומר איבן אל עזיז – נסיך אומיי הקשור מצד אמו לעומר אבן אל ח'אטיב. סולימאן מינה אותו עוד בחיו כיורשו. [יש לציין כי עומר ה-2 מיוחסים עליו התכונות "יראה שמים" הוא זה שמחוקק חוקים נגד ה'דימים והוא זה שמטייב עם המאוליים, בעקבות ההקלות שלו למאוליים האימפריה נקלעת למשבר כלכלי).

עומר איבן אל עזיז ממשיך בבניית המסגד אך הוא בונה משהו מצומצם וקטן יותר ממה שסולימאן רצה לבנות.¹

" בונה המסגד העתיק (שנודע בעבר ובימנו בשם המסגד הלבן) הוא סולימאן בן עבד אל מאלכ, שבנהו לאחר עלייתו לכס הח'ליפיות בשנת 715. זהו מסגד רחב ידיים והדור, שכולו כבוד ויקר. בחצרו החשופה לעין השמש – מערה תת קרקעית מרשימה. אומרים שבה קבור אדוננו צאלח הנביא. בשנת 1190 שופץ המסגד הלבן בידי אליאס בן עבדאללה, שנמנה עם פמליית האמיר עלם א-דין קיצר, בחיר האמירים בממשל צלאח א-דין [מושל אזור השפלה].

ע"פ אל מקודאסי:²

"...שמעתי את דודי מספר, כי בעת שהוחל במאלכת הבנייה (של המסגד), נודע להם שהנוצרים הסתירו עמודים מתחת לחול כדי להקים כנסייה.....היאשם בן עבד אל מאלכ פנה לנוצרים ואמר להם: "או שתגלו היכן נמצאים העמודים, או שנהרוס את הכנסייה של לוד, ונעשה שימוש בעמודייה להקמת המסגד". אז הם גילו את המקום העמודים, שהיו עבים וארוכים, והצטיינו ביופים. החלק שנחשף היה מרוצף שיש והרחבה הייתה עשויה אבנים מסותתות היטב. השערים של החלק שנישא על קמרונות, נעשה מעץ ארז ומאורן. הם מפוסלים ומעוצבים בצורה נאה ביותר.

¹ מתוך אריאל: "ארץ ישראל ואתריה בתיאורי עולי רגל מוסלמים" אלי שילר.
² מתוך אריאל: "ארץ ישראל ואתריה בתיאורי עולי רגל מוסלמים" אלי שילר.

מכאן אנו למדים כי רמלה בתקופה האומיית היא עיר מרכז, עיר בה גרים בני כל הדתות: שומרונים, יהודים ונוצרים. רמלה היא מרכז שלטוני.

רמלה חשובה גם בזכות שוקיה. שוקיה מושכים סוחרים רבים, מהפריפריה, כתבי נוסעים ובה יש גם שפע רב של גידולים חקלאיים.

"סוחרים ראדנים", שסחרו בעיר רמלה ידועים ממוצא היהודי. הם אלו שקישרו בין המערב למזרח, בזכותם הועברה "השמועה" על האסלאם, הם אלו שהעבירו את הידע, השפה אל השבטים הטורקמנים הנמצאים במרכז אסיה. רמלה היא מקום חשוב מבחינה כלכלית.

העיר היא עיר גדולה הממוקמת על צומת דרכים, אך חסר כאן משהו –מים. לעיר אין מעיינות ולכן בונים את מאגרי המים. מאגרי המים מתוארים ע"י נאסר חוסרו (1047, נוסע פרסי העולה למכה ועובר בדרכו את ארץ ישראל).³

... "מימי העיר באים מגשמים ובכל בית יש בור מים הקולט את מי הגשמים.... במרכז מסגד יום השישי ברכות מלאות מים, העומדות לראשות הציבור....ב-1033 היתה רעידת אדמה קשה שהרחיבה בנינים רבים, מבלי שגרמה לפגיעות בנפש.

ע"פ תיאורים אלו האם העיר רמלה מוקפת חומה כן או לא?

אך אנו למדים כי יש התפתחות ארכיטקטונית מוסלמית.

פרופ' יוסף דורי מציין כי החומה נבנתה רק לאחר רעידת האמה בימיו של החליף הפטימי "אל טהאר", הוא מציין כי "הוא בונה את חומת ירושלים לאחר בניית

שרידי המסגד הלבן

חומות רמלה".

רמלה הופכת להיות מרכז שלטוני, ומורדת נגד הפאטימים, באותם ימים יושבים שבטים בדואים (מדובר במאה ה-10 ראשית המאה ה-11, לפני רעידת האדמה הראשונה).

ע"פ יעל בוכמן העיר רמלה היא עיר של פנים הארץ.

12:10 ברכת הקשתות

מתוך ארזאל: "ארץ ישראל ואתריה בתיאורי עולי רגל מוסלמים" אלי שילר.

ב-750 בית אומיה יורד משלטונו ומי שועלה אחריו זהו בית עבאס. העבאסים משתייכים למשפחתו של מוחמד, דודו של מוחמד הוא עבאס. השיעים שדגלו ברעיון כי מי שצריך לעמוד בראש האומה המוסלמית הוא בן משפחתו של מוחמד מעמידים אחד מבני המשפחה בראשם. הם מורדים באומיים וכובשים את האימפריה מידיהם. (לימים בית אומיה יקיים נסיכות בספרד). לעומת בית אומיה מרכז השלטוני של העבאסים הוא בעיראק, הם מקימים עיר חדשה – בגדד. וכל המרכז השלטוני "מועתק" מדמשק לבגדד, המרכז השלטוני הוא כבר לא במרחב הארץ ישראלי, ומה שנוצר פה זה בלגאן שלם, ארץ ישראל היא כבר לא בכותרות ולא במרכז העניינים ולכן פורצות כאן מהומות, מרידות והחלשות כוחה של הארץ. לימים, לאחר היאשם (מימיו מתחילה דעיכתה של הארץ) קמות שושלות שונות, טולונים, אחושידים, פאטימים (פאטימים- קבוצת אנשים מהשעיה, ומרכזם בטוניס) והם אלו שמערערים כאן את השלטון ומשתלטים על המרחב של ארץ ישראל וקהיר.

למרות הירידה הגדולה בתקופה העבאסית הארץ אינה ננטשת לחלוטין, אלא ישנה השקעה שלטונית מסיבית בערי החוף.

ברכת הקשתות בה אנו שטנו
נבנתה בתקופה העבאסית ע"י
הרון אל ראשיד. סביבות 809

בתקופת בית אומייה מדובר ב-3 מאגרי מים גדולים נחפרים בארות המגיעות עד למי התהום, אך כל מקורות המים הללו לא הספיקו גם לתעשיית אריגת הבדים. תחום שמצריך המון מים.

איך אנו יודעים כי הרון אל ראשיד בנה את ברכת המים הזו?

ישנה כתובת, בירידה, מצד שמאל כתובת עיטורית המתארת את בניית המאגר, אנו וראים כי מופיעה גם נוסחת הביסמאללה: "בשם אללה הרחמן....המלאכה נעשתה ע"י עבד בדי אל בתקופת שלטונו של ראשיד"

הברכה היא הרבה יותר קטנה מהברכות שנבנו בתקופת בית אומייה היא כחצי דונם וגובה כ-9 מטרים. היא נבנת בקצה של העיר כדי לנצל את מיקומה הטופוגרפי הנמוך, זאת כדי לסייע לאמה המגיעה ממעיינות הנמצאים למרגלות תל גזר. (עין ירדה).

ישנה מסורת על הפתח הנמצא בתוך המאגר (למרות שזהו פתחו של כניסת המים מהאמה המגיעה מעין ירדה) כי הוא מוביל למסגד הלבן.

שאלת השאלה מי בונה את העיר מחדש לאחר רעידת האדמה של 1068, באותה רעידה

היא נמחקת סופית?

כאן ישנו ויכוח סוחף בין שני חוקרים, שמעון גת הטוען כי היא נבנתה ע"י הסלג'וקים. ואילו מיקי ארליך מייחס אותה לתקופה הצלבנית.

שמעון גת מתבסס על זה כי היו פשיטות של טורקמנים, אלו הם הסלג'וקים ממרכז אסיה משום שבאותה עת החליף העבאסי חלש. הם אוספים פאלחים בסביבות רמלה ובונים אותה מחדש. מיקי ארליך מציין כי לאחר 1099 הצלבנים הם אלו שמשקמים את העיר לאחר שהם כובשים את ירושלים.

אך ישנה בעיה איך מבדלים בין ממצא צלבני למוסלמי !?

הקשתות המחוודות אותם אנו רואים מייחסים אותם לראשיתה של התרבות הגותית, יש חוקרים הטוענים כי התרבות הגותית לא הייתה קיימת באירופה והיא הגיעה לנו ממזרח- ארץ ישראל – רמלה.

13:30 – סיום הפסקה ונסיעה לאמת המים

13:55 אמת המים לרמלה בכביש 6

נבנת תעלה היא נקראת "ברדה" = הנהר הקר על שם נהר גדול בדמשק. אורך התעלה 16 קמ'.

התעלה יוצאת מעין ירדה למרגלות תל גזר, ומגיעה אל המאגרים, שם המים הם צלולים וטובים לשתייה וגם לתעשיית הצבעות.

האמה מטויחת טיח הידראולי שלא סופח מים ומחזיק מעמד לאורך שנים. לא ידוע לנו מתי האמה יוצאת מכלל שימוש, אך ככל הנראה היא נבנתה עוד בימיו של סולמיאן בנו של עבד אל מאלכ.

15:00 אשדוד

אנו על הנקודה הגבוהה ביותר באזור הנמל, למרגלותינו נחל לכיש, כאן על הנקודה הזו הייתה עיר ביזאנטית מאוד חשובה, היא מופיעה במפת מידבא (פסיפס בעיר מידבא המתאר את ארץ ישראל במרכז הפסיפס העיר ירושלים וסביבה ערים נוספות בארץ), ונקראת: "אזוטוס פאראליוס" עיר זו שקעה ונעלמה.

כאשר המוסלמים מגיעים אל

מישור החוף השבטים הערביים נרתעים לשבת באזור החוף לכן השלטון בונה 'ריבאטים' - שרשרת ביצורים, אל מוקאדסי (גיאוגרף מירושלים מתאר את ארץ ישראל ב-985) מונה את הריבאטים. ביניהם: עזה, אשקלון, אשדוד, יבנה, ארסוף, קיסריה, כפר לאם, חיפה ועכו, אלו שרשרת ביצורים לאורך החוף ומי שישוברים בעירם אלו הם מוסלמים ממוצא פרסי בתחילה ולאחר מכן אנשי דת כי הם רואים כאן סוג של "שליחות".

כאן אנו נמצאים על קברו של "יונה בן אמיתי הנביא", אנו יודעים כי ההלכה המוסלמית והיהודית מתנגדים לעליה לקבר אבל הציבור הרחב צריך את זה, צריך משהו יותר מוחשי. לכן זה בא במספר דברים:

- במעשים : אם אני אתפלל הרבה לבסוף תפילתי תשמע.
- לבקר במקום : 'מאקס'. באזור החוף ישנם כמה מאקס – מקום קדוש אליו ניתן להגיע ולהתפלל לרצונו של אותו המבקש .

למעשה מה שאנו רואים כאן – התפתחות של אמונה עממית ומסורות המסייעות לשוהים במקום להקשר אל המקום הזר. גם בתקופה הממלוכית רווחה שיטה זו ויש מקומות דוגמת: סידני עלי, נבי רובין בפלמחים. המקשרים קבורת אדם קדוש לאזור אז כפי שאנו רואים כאן, יונה הנביא מתקשר לסיפורנו .

אנשים המגיעים לאזור זר מאמצים קדושים וכך יכול להתקיים יישוב, ע"פ המסורת הביזנטית כאן יונה הנביא נפלט אל הים.

15:30 קלעת אלמלנע – מצודת אשדוד ים

יש לציין כי יש שני יישובים :

- אשדוד ים
- אשדוד

כאן אנו יכולים להבחין בריבאט, הוא נשמר בצורה הטובה ביותר, אנו יכולים לראות גם ביבנה מצודה אך נשמר רק קיר. כאן לעומת זאת. המצודה נשתמרה בצורה בלתי רגילה (יכול להיות במסגרת המלחמות

והמאבקים הפנימיים בין הפאטימים לצלבנים אזור זה היה אזור ספר).

המבנה הוא מבוצר, לראשונה מזהים אותו חוקרי PEF כמבצר צלבני . זיהוי המקום כמוסלמי מסתמך על המבנה הארכיטקטוני וקרמיקה שאינה צלבנית. נמצאו בה שברי חרס מזוגים ושברי נרות שמן האופייניים לתקופה הפטימית.

מבנה זה מלבני 60 על 40 אנו רואים מגדלים חצי מעוגלים השער המרכזי הוא מכיוון מזרח (כי במערב יש את מחסום הים). בשלב הראשוני זוהי כניסה ישירה ולאחר מכן לאחר חפירת החפיר, נכנסו ככל הנראה אל המצודה דרך גשר מתרומם שגישר מעל לחפיר. החפיר הוא חפיר יבש ברוחב של 5-6 מ' ובעומק של 3 מטרים ותחתיתו מרוצפת לוחות אבן . אין כאן חלקלקה. כאן האויב הוא מכיוון מערב אם המוסלמים הם אלו היושבים כאן. ואילו הצלבנים אויביהם מכל הצדדים.

לא ידוע בדיוק ממתי מצודה זו. ייתכן שנבנתה עוד בימי הראשיון [עותמאן, או עמר אבן אל ח'אטיב] כשמעאווייה היה מושל ארץ ישראל.

אנו נכנסים אל המצודה דרך השער המערבי כנראה שמשער זה יצא למעגן שהגיע עד הים. בכניסה ניתן לראות פריטים ארכיטקטוניים בשימוש משני – השיש, כל פרטים אלו הובאו מהעיר הביזנטית אזוטוס פאראלייס.

ככל הנראה מאוחר יותר האיובים משתמשים במצודה זו ועושים שינויים. המצודה שימשה לחייל מצב וייתכן, על סמך עמודי השיש הנמצאים בחצר שימשה את חיל הפרשים. על פי תיאורו של מוקדסי, שמן הסתם תיאר את המצב בימיו, כאשר חיל המצב הבחין באויב המתקרב הוא הדליק אבוקות עשן ביום ואש בלילה שראו אותן בכפרי השפלה. תושבי הסביבה הגיעו וסייעו לחיל המצב להתגונן מפני האויב. (המילואים של פעם) החקלאים נקראו לדגל.

סיכום:

יש לציין כי התקופה המוסלמית בראשיתה [תקופת בית אומייה] היא לא תקופת הידרדרות. בתקופה זו מגיעים לארץ ישראל רבתי גידולים חדשים ותעשיות חדשות מתפתחות.

למשל הנייר היה סוד שהסינים ידעו להפיק, שימוש בחומר נפץ, לימים יגיע דרך המונגולים לאירופה. בתקופה זו הומצא הסבון הקשה הריחני. כחלק מתהליך סיבון

השמן והפיכתו לסבון נעזרים באפר המופק בצמחי מלחה, ביניהם מלחית אשלגנית או מלחית הבורית הנראות בתמונה. צמחים אלה מכילים כמות גדולה של אשלגן ונתרן שמשמשים כזרזים לפירוק חומצות האמינו של זמן הזית ולסיבון השמן [כלמר, הפיכתו לסבון]. כיום משתמשים בסודה קאוסטית לייצור הסבון (סבתא ג'מילה).

השימוש באפר צמחים יחד עם שומן מהחי לייצור סבון היה ידוע במשך אלפי שנים. בתהליך שריפת האפר נותרים מלחי אשלגן כאשלגן פחמתי. כבר בימי קדם ידעו שכאשר מבשלים שומן בתמיסה של מים ואפר, מתקבלת תמיסה סמיכה, המסוגלת לסלק כתמים. העדויות הקדומות ביותר לסבון הן מבבל, משנת 2800 לפנה"ס.

ייתכן כי במקרא נזכר שימוש בסבון: "תכבסי בנתר ותרבי לך בורית, נכתם עוונך" (ירמיהו ב', 22). סבורים כי הפיניקים הם שהפיצו טכניקה זו באירופה במאה השישית לפנה"ס. בספרות התלמודית נזכרו מספר צמחים, ובהם אהל, עדעד ומלחית (מלחית אשלגנית), כצמחי מדבר ומלחה, שלאחר שריפתם נקראו "אשלג". (מתוך ויקיפדיה)